

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ФУНКЦІОНУВАННЯ БІРЖ ЯК ІНФРАСТРУКТУРИ АГРАРНОГО РИНКУ

Постановка проблеми. Минає двадцятий рік з часу прийняття Закону України "Про товарну біржу". За цей період відбулося декілька злетів та падінь у біржовій торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством. Проте наблизитися до сучасного рівня світової біржової діяльності так і не вдалося.

Специфічні особливості аграрного виробництва вимагають створення та функціонування спеціалізованої інфраструктури. На сучасному етапі розвитку аграрного виробництва особливого значення набуває активізація біржової торгівлі.

Аналіз останніх досліджень. Проблема біржової торгівлі обґрунтована вітчизняними науковцями, серед яких П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, М.В. Зубець, В.П. Ситник, О.М. Шпичак, І.Г. Кириленко, Ю.С. Коваленко, В.Г. Андрійчук, О.П. Комарніцька, В.П. Горьовий, Б.В. Губський, М.О. Солодкий, Г.О. Шевченко, О.М. Сохацька, та зарубіжними, такими як Дж. Кейнс, В.К. Бансал, О. Штілліх, Дж. Хікс та ін. Проте в сучасних умовах залишається невирішеною проблема функціонування біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією з метою розробки основних шляхів її удосконалення в частині розбудови ефективного механізму взаємодії біржових структур і забезпечення їх функціональності з огляду на надто велику як для України кількість.

Мета дослідження. Основною метою дослідження є аналіз сучасного стану біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією та обґрунтування напрямів її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Біржа практично є місцем розподілу запасів у часі та просторі, коли під розподілом у просторі розуміють перебування товарів поза торгами до виявлення найвищої ціни й найбільшої потреби в них, а під розподілом у часі – вихід товарів на ринок рівномірно, наскільки це можливо з точки зору виробника продовж року. Біржа – це установа, де регулярно функціонує оптовий ринок і здійснюється купівля-продаж на основі співвідношення попиту і пропозиції стандартизованих товарів.

Товарна біржа займається підготуванням торгів, їхнім проведенням та опрацюванням результатів. У визначений час брокери подають на біржу заявки з продажу чи купівлі товарів. Далі на їх підставі готується біржовий бюлетень. Останній є основою для проведення торгів. Укладені на торгах угоди фіксуються у протоколі, а після завершення торгів оформляються як біржові контракти та реєструються. Інформація про назву товарів, обсяги продажу, їхню ціну та вартість відображається у відповідних формах біржової звітності та доводиться до учасників аграрного ринку.

До основних функцій біржі належить:

- по-перше, концентрація попиту і пропозиції в одному місці. На торгах зосереджуються покупці та продавці однорідних видів товарів, зацікавлені в укладенні угод, які укладаються за принципом рівноправності учасників торгів, застосування вільних (ринкових) цін, публічного проведення біржових торгів;
- по-друге, формування ринкових цін, оскільки тільки під час конкурентних торгів визначається реальна вартість товару. Цим біржова ціна відрізняється від договірних цін позабіржового ринку. На біржових торгах ціна формується під впливом конкурентних дій покупців та продавців однорідних товарів, тому реально відображає фактичний стан ринку та є його індикатором. Своєю чергою, договірна ціна визначається двома особами: продавцем та покупцем товару - та не завжди відображає ситуацію на ринку;
  - по-третє, розповсюдження інформації про кон'юнктуру біржового ринку всім зацікавленим суб'єктам господарської діяльності. Немає різниці, реалізується продукція на біржі чи збувається на позабіржовому ринку: суб'єкти договірних відносин мають знати біржову ціну, виходячи з якої самостійно визначити вартість власного товару.

Біржова торгівля має низку переваг перед традиційними формами договірних відносин на аграрному ринку, проте більшість із них не мають практичного застосування [1].

Світовий досвід господарювання в ринкових умовах свідчить, що серед організаційних форм торговельної діяльності одне з основних місць посідає біржова торгівля. Вона є інституціональною системою, за рівнем розвитку й ефективності функціонування якої у світовій практиці визначається перспектива ринкової економіки країни, та значною мірою добробут нації. Означене положення обґрунтовує необхідність наукового поступу в напрямі вирішення проблеми розбудови ефективного національного біржового ринку з огляду на практичні приклади передових економік. Організаційно-економічний механізм біржового ринку дозволяє забезпечити гарантованість реалізації договірних зобов'язань учасників торговельних операцій, регулювання ринку, страхування і перерозподіл ризиків виконання укладених угод, а отже, стабільність виробничої діяльності підприємств. Проте рівень розвитку біржової діяльності в Україні дуже низький, особливо в сфері товарообміну аграрного сектору, що підтверджує беззаперечну актуальність науково-практичних напрацювань у напрямі вирішення проблеми. Необхідно активізувати в Україні біржову торгівлю, привівши у відповідність до світової ринкової економіки, тому на часі теоретичне й методологічне обґрунтування шляхів вирішення цієї важливої проблеми, яка й до цього не залишалася поза увагою економічної науки.

Товарна біржа виконує роль посередника й регулятора цін. Ціна біржової угоди урівноважує пропозицію та попит. Результати біржового котирування є основною інформацією про кон'юнктуру ринку, ціни угод попередніх торгів, мають довідковий характер, слугують орієнтиром для продавців і покупців відносно власних цін. Біржові ціни надзвичайно чітко реагують на зміни кон'юнктури ринку в цілому. Провідна роль бірж у формуванні цін відповідних товарів призводить до того, що їх діяльність безпосередньо впливає на всіх учасників торгівлі, незалежно від того укладають вони угоди на біржі чи ні.

Основні структурні елементи біржового ринку наведено на рис. 1.

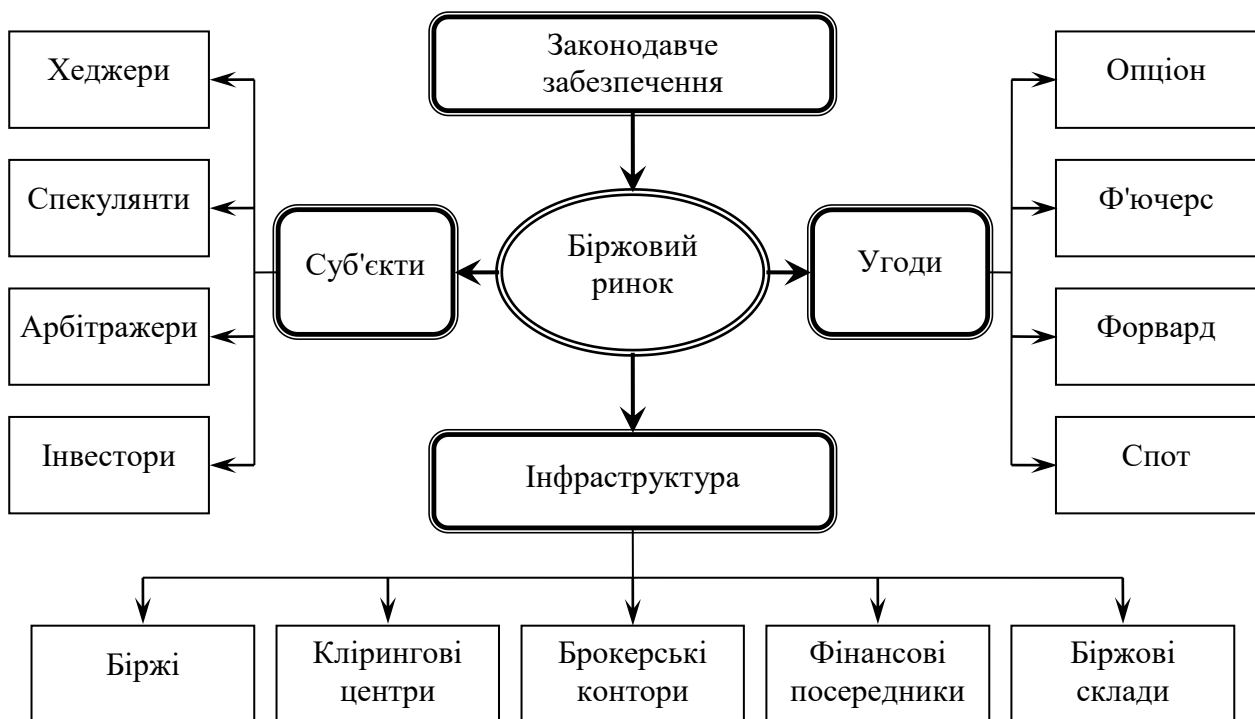

Рис. 1. - Структурні елементи біржового ринку

Біржова торгівля – це можливість забезпечити виробників-учасників біржових торгів фінансовими ресурсами для організації в подальшому виробничого процесу. З цієї точки зору одну з граней економічної сутності біржової діяльності – участь у торговельних операціях на біржах господарюючих суб'єктів слід розглядати як засіб безвідсоткового кредитування власного виробництва. Ця особливість біржової торгівлі відіграє суттєву роль у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, що зумовлено нестабільністю в часі та непередбачуваністю – залежністю від природних умов, отже, періодичністю стрімко зростаючої потреби у грошових коштах. Таким чином, біржовий ринок у відповідних його проявах забезпечує авансування виробничого процесу.

В Україні біржова діяльність ґрунтується в основному на загальному законодавчому полі ринкового розвитку країни, за винятком деяких спеціальних актів, які, однак, не дають змоги ефективно розвиватися біржовому сільськогосподарському ринку. Виникає необхідність розробки гнучкої законодавчої системи стосовно біржової діяльності взагалі і на аграрну продукцію зокрема [2].

За даними НАБУ (Національної асоціації бірж України) у 2009 році в Україні зареєстровано 519 бірж із загальною сумою статутного капіталу 215,6 млн. грн. В сфері біржової торгівлі працювало 1,3 тис. осіб, а загальний фонд оплати праці склав 19,6 млн. грн. Практичну діяльність протягом року здійснювали 337 бірж, у тому числі 337 універсальних, товарних та товарно-сировинних, на кожній з яких в середньому діє 8 брокерських контор. На біржах України було проведено 62,7 тис. торгів, на яких для продажу запропоновано товарів на суму 52,5 млрд. грн.

Протягом 2009 року на біржах було укладено 186,2 тис. угод загальною вартістю 44,7 млрд. грн., що майже вдвічі більше ніж у 2008 р. Такого рівня було досягнуто за рахунок збільшення частки сільськогосподарської продукції в біржовому товарообороті, що свідчить про позитивні тенденції розвитку біржового ринку аграрної продукції. Слід відмітити, що у структурі біржового обігу сільськогосподарська продукція склала 58%, паливо - 14,7%, цінні папери - 15,3% та інші (нерухомість, транспортні засоби, оргтехніка) - 22%.

Така оптимістична статистика, на думку фахівців, не відображає фактичної ситуації біржової діяльності. На їхнє переконання, щорічне зростання ринку відбувається не за рахунок підвищення активності торгів, а завдяки стрімкому подорожчанням товарів.

До того ж, якщо врахувати вартість усієї товарної продукції в Україні, то частка її продажу на біржі ледве сягає чотирьох відсотків. На думку фахівців, найбільше розвиток цього процесу стримує адміністрування ринків товарної продукції, зокрема обмеження експорту, міжрегіонального переміщення продукції, фіксація цін, встановлення мінімального рівня рентабельності тощо.

Аграрії практично не використовують біржові канали реалізації. Біржова торгівля сільськогосподарським товаровиробникам недоступна, що пов'язано з дрібними партіями однотипної продукції, складністю участі в торгах, залежністю від великих трейдерів, які проводять товарне їх кредитування, не пристосованістю до “біржової гри” на цінових котируваннях.

Важливою характеристикою біржового ринку виступає міра його структурованості - співвідношення спотових та строкових угод. Світовий біржовий ринок є переважно строковим, а контракти з реальним товаром займають незначну частку в загальній структурі. Зокрема, структура світового товарообороту має таке співвідношення - ф'ючерсні контракти - 78%, опціони - 20%, спотові контракти - 2%. Обсяги біржової торгівлі сільськогосподарської продукції в Україні за видами строкових угод представлені в наступній таблиці.

Таблиця 1

Обсяги біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні, тис. тонн

Види продукції	2008 р.			2009 р.			У % 2009 р. до 2008 р.		
	За видами угод			За видами угод			Спот	Форвард	Всього
	Спот	Форвард	Всього	Спот	Форвард	Всього			
РАЗОМ зернові і олійні культури, в т.ч.	12039,7	10272,2	22311,9	7737,9	10593,2	18331,1	64,3	103,1	82,2
Всього зернові культури	10323,1	8649,6	18972,7	6854,7	9553,8	16408,5	66,4	110,5	86,5
Зернові продовольчі культури з них:									
зернобобові культури	29,2	36,8	66,1	93,3	99,3	192,5	3 рази	2,6 рази	2,9 рази
зернофуражні культури	7147,0	5460,6	12607,6	4685,1	5714,2	10399,3	65,6	104,6	82,5
Олійні культури	1716,6	1622,5	3339,1	883,3	1039,4	1922,7	51,5	64,1	57,6

Джерело: дані Держкомстату України за 2009 р.

Аналізуючи дані вище наведеної таблиці, слід відмітити, що у 2008-2009 загальний обсяг біржової торгівлі зменшився в середньому на 20%. Обсяги сільськогосподарської продукції, що реалізується через біржі протягом останнього року скоротилися приблизно на 8-9 % по всіх видах, а по олійних на 42,4%. Позитивною тенденцією є збільшення кількості форвардних угод на продовольче зерно – 18,7% та зернобобові 2,6 рази.

Найактивніше біржова торгівля ведеться на акредитованих біржах, які мають право здійснювати реєстрацію зовнішньоекономічних контрактів на зерно. За даними САБУ (Союзу аграрних бірж України) найбільш ефективно функціонують: Українська універсальна біржа (м. Полтава), питома вага у загальній вартості якої складає 22,9%; Товарна біржа "Українська ф'ючерсна біржа" - 21,2%; Чорноморська товарна біржа АПК (м. Миколаїв) – 17,9%; Київська агропромислова біржа "Київагропромбіржа" (м. Київ) – 12,8%; Українська універсальна біржа "Капітал" (м. Київ) – 12,1%.

Розвиток біржового ринку відбувається повільними темпами, а створені біржі не виконують покладену на них місію стабілізатора цінових ризиків. Причини повільного розвитку бірж слід поділити на первинні і вторинні. До первинних відносять загальноекономічні та адміністративно-правові умови функціонування ринку в цілому: відсутність цілісної політики у питанні становлення біржового ринку, кризовий стан виробництва, відсутність висококваліфікованих фахівців з питань функціонування бірж. До причин другого порядку віднесено ті, які зумовлені впливом дестабілізуючих факторів: відсутність відповідної законодавчої бази, відсутність балансу виробництва реалізації продукції, низька культура учасників біржового ринку.

У зв'язку з сезонністю сільськогосподарського виробництва виникає необхідність застосування такої форми фінансування як кредитування або авансування виробництва. Класичною формою цього явища є надання банком кредиту сільськогосподарському товаровиробникові, що передбачає плату відсотків за кредит. Проте фінансовий стан сільськогосподарських підприємств і господарств населення є складним і банки відмовляються надавати кредити аграрному сектору. Не є дієвим заходом навіть

здешевлення кредитів аграріям з боку держави, оскільки воно має недостатній обсяг стосовно загальної суми виділених державою коштів. Тому сільськогосподарські виробники змушені вдаватися до своєрідного товарного кредиту (бартерного обміну), який не передбачає плати за кредит, а саме: товаровиробники домовляються про наступну поставку своєї продукції на умовах отримання потрібних виробничих ресурсів (насіння, мінеральних добрив та інших засобів) або надання послуг (обробка земельних площ, посів і т.д.). Але бартерний обмін слід розглядати як неринковий метод проведення розрахунків, а тому безперспективний [3].

В ринкових умовах функцію авансування сільськогосподарського виробництва виконують форвардні угоди. Проте форвардні контракти не набули належного розвитку в Україні, незважаючи на те, що Законом України "Про державну підтримку сільського господарства України" передбачено, що система державних форвардних закупівель зерна має бути запроваджена на заміну порядку державних заставних закупівель.

Удосконалення біржової торгівлі аграрною продукцією потребує більш широкого застосування ф'ючерсних і форвардних контрактів [4].

Для запровадження ф'ючерсної торгівлі необхідно перш за все забезпечити ефективне функціонування біржової торгівлі на ринку СПОТ, створити відповідну законодавчу базу з метою забезпечення організаційно-правових засад формування та функціонування ф'ючерсного ринку й розрахунково-клірингової системи, створити Координаційну раду з питань біржового товарного ринку для забезпечення ефективного регулювання та нагляду за дотриманням правил торгівлі, привести вітчизняні стандарти на аграрну продукцію у відповідність з міжнародними, а також сприяти залученню вільного капіталу для проведення спекулятивних операцій.

Впровадження ф'ючерсного ринку сільськогосподарської продукції в Україні забезпечить: прозоре ціноутворення, можливість прогнозування цін на сільськогосподарську продукцію, зниження ризику від коливання ринкових цін і збільшення біржового обороту аграрної продукції. Проте запровадження ф'ючерсного ринку – це довготривалий процес, що вимагає значних ресурсів, торгівля ф'ючерсними контрактами буде можливою лише при створенні всіх необхідних умов. Нівелювання навіть одного елементу системи ф'ючерсного ринку не дасть змоги створити ефективний механізм ціноутворення [2].

Висновки. Економічна сутність біржової торгівлі формується під впливом одного з основних законів ринку – закону попиту і пропозиції. Біржі є ключовими економічними інструментами, що забезпечують прозорість і відкритість товарних ринків та середовище конкуренції й вільного пересування товарів і послуг. В Україні відсутня належна система біржової торгівлі, не існує законодавчого й регуляторного середовища у цій сфері, не сформовано засад державної політики сприяння розвитку біржової діяльності. Відсутній спеціалізований регуляторний орган, який повинен здійснювати координацію, контроль та організаційне забезпечення системи біржової торгівлі. Внаслідок відсутності в цій сфері державної регуляторної системи й політики біржовий ринок фактично розвивається стихійно, в стані цілковитої безконтрольності. В Україні кількість бірж вже сягнула рекордної цифри і значно перевищила навіть їх чисельність у світі. Переважна більшість створених бірж не відповідає критеріям біржового інституту, оскільки вони діють як комерційні фірми, які містять в своєму найменуванні слово "біржа", хоча, не мають відношення до загально прийнятих у світі принципів біржової торгівлі.

Сільськогосподарські товаровиробники зазнають негативного впливу внаслідок нерозвиненості структури біржового ринку. Без прозорого біржового механізму вони фактично не в змозі реалізувати надану їм економічну свободу, продавати вироблену продукцію за реальною ціною, бути впевненими у виконанні укладених ними угод, страхувати одержаний врожай від зміни цін на ринку і т.д. Через це українські товаровиробники втрачають 20-30 % своїх прибутків на користь трейдерам.

У діяльності бірж кількість укладених угод залишається невеликою порівняно із загальним обсягом реалізації аграрної продукції. У зв'язку із сезонністю сільськогосподарського виробництва виникає необхідність застосування такої форми фінансування як кредитування або авансування виробництва. В ринкових умовах цю функцію можуть виконувати форвардні угоди. Проте форвардні контракти ще не набули належного розвитку в Україні.

Причинами незадовільного рівня функціонування бірж в Україні, зокрема аграрних є: нерозвинута нормативно-правова база щодо організації біржової діяльності, особливо укладення строкових контрактів; недосконалість механізму регулювання аграрного ринку, в тому числі біржового; наявність прогалин у податковому законодавстві; кризовий стан більшої частини сільськогосподарських підприємств; бартеризація, тінізація товарообігу; низький рівень товарності вітчизняної аграрної продукції; роздробленість сільського господарства; практична відсутність біржової інфраструктури (транспортного обслуговування, складських приміщень, організаційного механізму взаємодії з консалтинговими і маркетинговими фірмами, банківськими структурами); недостатній розвиток стандартизації біржових контрактів і клірингового механізму; психологічне несприйняття біржового хеджування; недоліки в інформаційному забезпеченні.

Тому, на сучасному етапі, основним елементом інфраструктури аграрного ринку, розвитку якого слід приділити найбільшу увагу, має стати біржова торгівля сільськогосподарською продукцією, а особливо укладення ф'ючерсних і форвардних контрактів.

Анотація

В даній статті автором розглянуто поняття «біржі», як одного із основних елементів комерційної або маркетингової інфраструктури аграрного ринку, яка відіграє на ньому суттєву організаційну роль. Подано аналіз біржової торгівлі та наведено структурні елементи біржового ринку.

Summary

In the given article the author considers the term "exchange" as one of the main elements of commercial or marketing infrastructure of agricultural market, which plays essential organizational role. Both the analysis of exchange trading and structural elements of exchange market are presented.

Список використаних джерел:

1. Маслак О. Біржова торгівля: від становлення до сьогодення / О. Маслак // Пропозиція. – 2010. - №12. – С. 67.
2. Розгон А.В. Формування та функціонування біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / А.В. Розгон – Київ – 2008.
3. Стройко Т.В. Біржова торгівля аграрною продукцією: стан та тенденції розвитку/ Т.В. Стройко// Вісник ЖДТУ. – 2009. - №1 (47). – С. 208-210.
4. Трегобчук В. Інноваційно-інвестиційний розвиток національного АПК: проблеми, напрями і механізми/ В.Трегобчук// Економіка України. – 2006. - №2. – С. 4-12.